

Nr 26 2021

Hornfar.se

GutefårAkademin

Särtryck: avelsprogram

Avelsprogram för gutefår / hånnlamb i GutefårAkademiens genbank 2021-2031

Detta avelsprogram gäller för de gutefår (hånnlamb) som ingår i GutefårAkademiens genbank. Programmet fastställdes av Jordbruksverket i februari 2021 och gäller i tio år, till 31 december 2031. Det har tidigare funnits avelsplaner som bara gällt något eller några år. Kritiken mot de korta perioderna har varit hård. Det är ju märkligt att regler för bevarandet av gamla lantraser ska gälla korta tidsintervall, mer rimligt är att de ska gälla "alltid". Men kan naturligtvis kompletteras om ny forskning kommer fram till genialt nytänkande. Nu är det i alla fall tio-årsperioder som gäller.

Avelsprogrammet som tidigare kallades avelsplan regleras av EU:s regelverk. Och när det finns regler, finns det ofta paragrafryttare. Under många år har Jordbruksverket varit föredömligt flexibla och låtit de olika rasföreningarna sköta bevarandearbetet själva, men läser man regelverket noga, så ligger ansvaret för färraserna på Fåravelsförbundet. Men föreningarna och Jordbruksverket inser att kunskapen och förmågan att bevara ligger hos djurägarna och rasföreningarna. Den smidiga ledningen för Fåravelsförbundet delegerade i samförstånd ansvaret till rasföreningarna, och så var den frågan löst för den här gången. Ett framgångsrikt bevarandestrategi hänger ytterst på djurägarnas medverkan och att myndigheter och föreningar hittar smidiga lösningar för samarbeten. Just avelsprogram för "gutefår" har en egen dimension, eftersom det finns två olika populationer. Mer om detta och hur det problemet kan lösas finns i en annan artikel i tidskriften. / Red.

Detta avelsprogram gäller för de gutefår (hånnlamb) som ingår i GutefårAkademiens genbank och är upprättat av GutefårAkademin och fastställt av Svenska Fåravelsförbundet i december 2020 och av Jordbruksverket i februari 2021. Det gäller till 31 december 2031.

Avelsprogrammets syfte

Syftet med detta avelsprogram är att bevara det behornade utgångsfåret – hånnlamb - som det husdjur de formats till, med dess särart och förutsättningar att tillgodogöra sig näring på lågavkastande utmarker. Fåren inom detta avelsprogram är ättlingar till de hornfår som räddades under perioden 1930-1940-talen. Gutefåret är per definition en "räddad" ras och inte en "rekonstruerad". Det motsvarar alltså inte utgångsfårens hela genetiska bredd. Förr benämndes denna behornade färras hånnlamb (gotländska för hornfår) och under 1900-talets början *behornat utgångsfår*.

Gutefårets (hånnlambs) historia

Gutefåret är ett ursprungligt gotländskt lantrasfår som har sitt ursprung i det gotländska utgångsfåret. Från utgångsfåren har rasen gotländska färras utvecklats som en renodlad produktionsras, medan behornade ättlingar till utgångsfåret bevarats som rasen gutefår.

De gotländska lantrasfåren har hållits som husdjur sedan de första jordbrukarna kom till Gotland för ungefär sex tusen år sedan. Efterhand utvecklades två olika driftsformer med får på Gotland; en med "*bolamb/hemlamb*" som hölls vid gårdarna och en med "*utgångsfår*" som hölls på utmarkerna, där djur från olika gårdar betade gemensamt. Detta finns beskrivet redan i gotalagen. Denna kollektiva djurhållning har liknats med samernas renhållning. Utegångsfåren har

naturligtvis förändrats under århundradena, men behållit mycket av särarten från den ursprungliga färrasen och påverkats förhållandevis lite av införda färraser. Det betyder inte att det inte gjorts försök att korsa in andra färras, men sådana försök misslyckades på grund av de kärva miljöförhållanden som utgångsfåren anpassats till och som nyintroducerade färras inte klarade av. Annat var det med *bolamb/hemlamb* som utsattes för en hel del inblandning av importerade färras. Det är vanligt att man inte håller isär de olika färraserna, när man diskuterar gotländska färras. Gutefårens ull, skinn och kött har haft sin givna roll i självhushållningen, men också i århundraden varit viktiga exportvaror som genererat goda inkomster till djurägarna.

Bagge på Skansen 1940. Foto Skansens arkiv.

Bevarandearbetet – tidigt 1900-tal

Under 1900-talets början försökte fårnäringen genom avel (premiering och färkontroll) få bort hornanlagen från utgångsfären. I mitten av 1930-talet samlade lantbrukaren Edward Grählert enstaka behornade får på Furilden på nordöstra Gotland. Grählert arrenderade öns utmarker av ett kalkstensbolag. Hornfären sambetade där i en stor besättning hornlösa utgångsfår. Från dessa hornfår bildade Skansen i Stockholm 1938 en mindre besättning, som även avknoppades till Slottskogen i Göteborg 1940. I början av 1940-talet och, till att börja med ovetande om varandra, samlade bankdirektören Konrad Hellsing med hjälp av dåvarande sekreteraren i Svenska Naturskyddsföreningen Nils Dahlbeck en besättning hornfår i Buttle på mellersta Gotland. 1943 lämnade Grählert och hans lilla grupp hornfår Furilden och inackorderades på en närliggande gård för att snart därefter upplösas. Hellsing hade också sina djur inackorderade och besättning flyttades runt till olika gårdar på Gotland. 1954 fick den varaktig tillvaro på Lilla Karlsö. Under 1940-talet kompletterades Hellsings färgrupp med enstaka djur från olika gårdar på Gotland. Den första kända förteckning som beskriver djuren i besättningen gjordes 1949. På 1950-talet startade flera nya besättningar på Gotland med djur från Hellsings besättning. Från 1960-talet ökade antalet besättningar såväl på Gotland som på fastlandet. Sådana besättningar bildades som regel av djur från de nyetablerade besättningarna. Varje år såldes emellertid ett eller flera djur från Karlsöbesättningen till besättningar på Gotland och fastlandet. Såväl besättningen på Skansen som den i Slottskogen upphörde efterhand och djur på dessa platser har idag ingen direkt koppling till de ursprungliga djuren på platserna.

Bevarandearbetet – senare 1900-tal och tidigt 2000-tal

Under de första femtio åren efter att rasen räddats saknades gemensamma riktlinjer för avel och bevarandearbete. På 1960-talet korsade man i flera besättningar hornfår med jakobfår för att få in anlag för flerhornighet. Man trodde att man stärkte bevarandearbetet, eftersom det var känt att det funnits gotländska får med fler än två horn. Efterhand ångrade man detta och vidtog en del åtgärder för att fasa ut

Ursprungsbesättningen av gutefår transporteras till Lilla Karlsö den 25 maj 1954.

anlag från jakobfåret. Gutefår i flera besättningar har även korsats med till exempel pälsfår (gotlandsfår), texel, cheviot, southdown och mufflon. Delvis har detta skett med samma syfte som man korsade in jakobfår, nämligen, att återinföra anlag som kan ha funnits hos gotländska får förr i tiden. Rasen gutefår godkändes på 1970-talet.

GutefårAkademin bildades 2007 för att stärka bevarandearbetet bland annat genom att förhindra att rasen blandas upp med främmande mer produktionsinriktade raser eller med gutefår från besättningar med liknande inriktning och för att administrera en genbank: ”Stambok för gutefår och genbank för rasrena hornfår (hånnlamb)”. Till denna genbank ansluts endast gutefår med tillfredställande dokumentation av härstamning och djur utan kända inkorsningar av annan ras.

Identifiering och registrering av djur

GutefårAkademin bedriver bevarandeavel inom genbank. Varje besättning inom genbanken tilldelas ett nummer och ett intyg. Det är besättningarna tillsammans som blir genbank; ett *genbanksdjur* måste tillhöra en ansluten besättning, om det inte gör det är det inget *genbanksdjur*. Man kan alltså inte hålla ett genbanksdjur separerat från en genbanksbesättning, till exempel om det säljs till en besättning som inte är ansluten till en genbank.

För att möjliggöra identifiering av enskilda djur ska dessa vara märkta med ett unikt nummer i vardera örat. Märkning ska ske enligt de regler som finns i Jordbruksverkets föreskrifter och regler för härstamningsregistrering samt de eventuella regler som föreningen kan behöva utforma för anslutning till GutefårAkademin genbank. I dagsläget finns inga särskilda regler utformade av föreningen.

Rasram eller kännetecken för de gutefår som GutefårAkademin godkänner

Gutefår används för såväl kött- som skinn- och ullproduktion och som betesdjur. Rasen är välanpassad till utevistelse året runt om djuren bara har möjlighet att välja vistelseplatser som är torra. De ska under hela året ha möjlighet att vistas utomhus och enligt lagkrav ha tillgång till skydd under vinterperioden. Fären är härdiga och kan effektivt tillgodogöra sig betet på lågavkastande betesmarker (naturbetesmarker) och bör utfodras med hö eller hösilage under vintern. Användandet av kraftfoder bör begränsas. Bäst är om de kan få hela sitt näringsbehov under vintern tillgodosett genom hö.

Tackorna har lätta lamningar och är goda mödrar som effektivt tar hand om sina lamm. Vid lamningen bör de hållas på stora utrymmen eller ha möjlighet att vistas i avskilda boxar. Under flera tusen år har utgångsfären nämligen vistats på utmarker där de kunnat gå avsides vid lamningen. Om de trängs ihop på liten yta under lamningen kan deras naturliga beteende påverkas och kanske på sikt förändras. De föder i regel två lamm, men det förekommer även att de föder såväl 1 som 3-4 lamm. De blir brunstiga redan första hösten. Om baggen går med tackorna kan tackan bli brunstig och betäckas redan några veckor efter lamningen på våren. Tackorna kan bli 16-17 år gamla och det är inte ovanligt att de föder två lamm långt upp i åldern. Normalt blir dock tackorna 10 – 14 år gamla om de inte råkar ut för

En del av ursprungsbesättningen av gutefåret på Lilla Karlsö i maj 1955, efter första årets övervintring. Foto: Lars-Erik Esping.

olyckor. Baggas som används i avel blir i regel inte över 10 år. Normalvikten för vuxna tackor är ca 45 – 65 kg och för vuxna baggar ca 70 - 100 kg, men variation förekommer utanför dessa måttangivelser.

Gutefären tillhör gruppen nordiska kortsvansfår som kännetecknas av en kort svans. Antalet svanskotor är 13 (12 – 14), vilket avviker från de långsvansade raserna som har över 20 svanskotor. Gutefärens svanslängd varierar med kroppsstorleken och kan variera från 7 cm till ca 22 cm. Svansens form varierar från jämsmal till trekantig. Gutefår av båda könen ska vara behornade. Anlag för hornlöshet eller månghornighet finns inte dokumenterat hos de hornfår som räddades under 1930-1940-talen och ska därför inte godtas inom rasen. Utöver täckhår förekommer (botten)ull och dödhår. Baggarna, men ofta även tackorna, har utpräglad man av grova täckhår (manhår). Baggarna har ofta skägg av grövre och längre täckhår. Täckhåren och bottenullen växer blandat. Det är stor variation i fibrernas finlek: (11 – 202 mikron) och längd (110 – 270 mm).

Gutefärens pälsfärger

Gutefären har en pälsfärg i gråskalans alla nyanser (varierande förekomst av ofärgade och svarta hår). Den grå pälsfärgen har alltid varit viktig inom naturhushållningen på Gotland, eftersom den gett grå ull som varit lämpligt material för den gotländska landsbygdsbefolkningens klädesplagg. Enbart fenotyper (och underliggande genotyper) som fanns hos de djur som bevarades under tidigt 1900-tal får förekomma.

- Pälsen har gråskalans alla nyanser från ljust grå till mörkt grå. Även helsvart päls förekommer. Pälsen kan också ha ljusa fläckar, så kallade *skäck*.
- Gutefår med anlagen för vit pälsfärg och engelsk blå godkänns inte. Pälsfärgerna finns inte dokumenterat på hornfären under 1930-1940-talen och ska därför inte godtas inom rasen.
- Pälsen har enbart svart grundfärg medan den bruna, s.k. mooritfärgen saknas. Även om mooritfärg kodas av ett recessivt anlag, som skulle kunna vara dolt länge, finns färgen inte dokumenterad på hornfår under 1930-1940-talen och ska därför inte godtas inom rasen.

- Endast det vilda, recessiva anlaget vid extension-locus förekommer. Gutefår kan därför aldrig vara svarta på grund av extension-locus. Pälsfärgen finns inte dokumenterat på hornfären under 1930-1940-talen och ska därför inte godtas inom rasen.

Staten har under århundraden tillbaka försökt förändra böndernas färhållning på Gotland och försökt övertyga dem om förträffligheten med vita utländska färraser. Bönderna har dock alltid bemästrat detta och behållit sina grå får. Därför är utgångsfärens grå färg en kulturhistorisk markör av vitalt intresse att bevara oförändrat hos det gotländska lantrasfåret. Det har alltid varit en egenskap som skiljt lantrasen från produktionsraser på ön. Den av regeringen utsände färspektören, dansken Niels Erik Hofman-Bang lämnade 1835 följande beskrivning av de typiska utgångsfären på Karlsöarna och Färö: *Ullem var grå eller svart, i högsta grad ojämn, glänsande ragg och mjukare, krusiga ullhår blandade, däribland svarta, spröda hundhår och inströdda stickelhår, men på lår och rygg blott ragg, som på manken blev så lång, att den hängde liksom manen på en häst.* (Gotlands läns hushållningssällskap 1791-1941 – Minnesskrift. 1945. Sekr. A. G. Olofsson. Sid. 404- 415). Det finns även beskrivningar av får på Gotland där enstaka varit vita, men då har man i regel avsett *hemfår*.

Rasrenhet

Gutefår ska vara rasrena ättlingar till de första räddade hornfären (1930-1940-talen). Rasen är därmed per definition *”räddad”* och inte *”rekonstruerad”*. Inkorsningar med andra raser tillåts inte. Otypiska anlag godkänns ej. Härstamning måste vara dokumenterad så långt tillbaka att det är trovärdigt att djuren är ättlingar till de ursprungligt räddade fären. Men det är inte meningsfullt att kräva att något visst antal generationer ska finnas i ett härstamningsdokument. Antalet generationer som behövs varierar från fall till fall, eftersom de ökar när nya generationer tillkommer. Även om dokumentationen av enskilda gutefårs härstamning ofta varit bristfällig, bör dock alltid vara möjligt att härleda ett enskilt djur tillbaka till 1980- talet. Dokumentationen ska vidare göra det sannolikt att det inte finns några kända inkorsningar från annan ras i bakomliggande led. Korsningsdjur kan ibland avslöjas på utseendet. Exempel på avvikelser från de ursprungliga karaktärsdragen är hornlöshet och andra horndefekter samt avvikande pälsfärger. Härstamningsdokument, intyg och besiktningar av besättningar visar om djuren är rasrena. Exempelvis kan felaktig härstamningsdokumentation och synliga anlag som inte tillåts upptäckas vid kontroller. Finns det tveksamheter i härstamningen bör försiktighetsprincipen tillämpas och en fördjupad kontroll genomföras.

Populationens storlek

Den totala populationen rasrena gutefår är enligt GutefårAkademins bedömning högst 2 000 – 3 000 djur. År 2020 fanns omkring 950 tackor och 80 baggar i 50 besättningar anslutna till GutefårAkademins genbank. Trenden har varit stabil sedan 2007. Det finns även gutefår i besättningar utomlands, främst i Tyskland och Danmark. Dessa etablerades med hornfår från Gotland på 1960-talet

Den köttrasvita färgen är införd till gutefår genom korsningsavel med köttrasfår. Får med detta anlag godkänns inte som renrasiga gutefår. Foto: Björn Hjernquist.

De symmetriskt placerade vita tårfläckarna är en av flera karaktärer som tillhör ett anlag som införts till gutefår genom korsningsavel med köttrasfår. Får med detta anlag godkänns inte som renrasiga gutefår. Foto: Björn Hjernquist.

och har därefter fått tillskott av enstaka djur då och då. Besättningarna ingår inte i det svenska bevarandearbetet.

Genbanksregister

Samtliga djur som ansluts till föreningens genbank ska registreras. Det sker i en databas: ”Stambok för gutefår och genbank för rasrena hornfår (hånnlamb)”. I databasen markeras djur som inte godkänns till genbanken på ett sätt som gör att deras släktingar går att spåra, vilket är en god hjälp vid prövningen av besättningar som vill ansluta till genbanken. Utöver härstamningsuppgifter, födelse och död registreras uppgifter om djurens pälsfärg och kända defekter (t.ex. horntrånghet, bredklöv, framfall, juverinflammation mm), samt antecknas djurens eventuella förflyttning mellan olika besättningar.

Anslutningen till genbanken är öppen för alla oberoende av medlemskap i GutefårAkademien. Genbanken är tills vidare en *öppen* genbank. Det beror på att föreningen känner till flera besättningar som uppfyller kraven för att kunna anslutas.

Genbanksregistret är tills vidare endast tillgängligt för föreningens avelsråd. Målsättningen är att det även ska finnas ett *djur- och besättningsregister* som är tillgängligt för alla genbanksanslutna besättningar.

Föreningen

GutefårAkademien är en traditionell medlemsstyrd förening. Stämman tillsätter ett avelsråd som leder föreningens avelsarbete.

Flera besättningar i GutefårAkademins genbank är även registrerade i Elitlamm och märks där med GutefårAkademins genbank av föreningens avelsråd. Men det finns för närvarande ingen direkt koppling mellan föreningens databas och Elitlammns databas. Tekniskt är det dock inga svårigheter att flytta uppgifter mellan de olika registren. Det är upp till varje djurägare att ansluta sig till officiell härstamningskontroll. Detta föräns som regel av huruvida

man söker rasstöd (EU) eller ej. Om rasstödet upphör kommer sannolikt flera av besättningarna i föreningens genbank att lämna den officiella härstamningskontrollen. Föreningen samarbetar dock med Elitlamm och planerar utöka detta samarbete.

Avelsmål

Färrasen gutefår (hånnlamb) ska bevaras utan inkorsningar av andra raser eller djur av samma ras som inte godkänns av avelsrådet. Bevarandeavel bedrivs med djur som ingår i GutefårAkademins genbank. Målet är att bevara gutefåret, så att de exteriört liknar de hornfår som räddades under perioden 1930-1940. Det får inte ske någon rasförädling. Utbredningen av defekter som horntrånghet och bredklöv ska om möjligt kartläggas genom registrering i databasen, med målet att avla bort dessa egenskaper. Avelsmålen på lång och kort sikt är desamma, nämligen att inte förändra rasen och att det ska finnas minst 1 000 rasrena gutefår (hånnlamb) varav minst 150 baggar. Ser man till hela populationen ska det finnas bred variation inom givna ramar. Baggarna ska ha vida hornkronor som inte riskerar bli horntrånga. Variationen i pälsfärgen begränsas till den grå färgskalan inklusive helsvart.

Målet är att tyngdpunkten i avelsarbetet ska ske i rasens ursprungsområde på Gotland under livsbetingelser som någorlunda liknar det ursprungliga vad gäller betesmarker och betesvistelser, men att dagens djurskyddslagstiftning ska upprätthållas. Det är alltså viktigt att djuren huvudsakligen betar naturbetesmarker och inte vall, och att de får sitt huvudsakliga näringsbehov tillgodosett av bete och vintertid av hö eller hösilage.

Avelsarbetets genomförande

Avelsarbetet sker i besättningarna och styrs av djurägarna, men det är föreningens avelsråd som avgör om ett djur är

rasrent eller inte. Föreningen tecknar genbanksavtal med djurägare och har ett avelsråd som ger råd och även inspekterar besättningsarna. Som hjälpmedel vid avelsarbetet finns en databas där det, förutom uppgifter om härstamning läggs in data om djurens egenskaper. Föreningen ger information till gutefärägare bland annat vid besättningsbesök, telefonrådgivning, i skrifter och vid seminarier samt genom föreningens tidskrift Hornfar.se.

Varje genbanksbesättning rapporterar sin verksamhet i en årsrapport. Djurägarna själva utfärdar *härstammingsintyg* på djur födda i sina respektive besättningsarna. Intyg kan även skrivas ut genom Elitlamm om besättningsarna är anslutna dit och är godkänd som genbank av GutefärAkademien. Även avelsrådet kan utfärda härstammingsintyg som hjälp till djurägare, men det är djurägaren som signerar dokumentet. Alla *genbanksintyg* utfärdas dock i nuläget av föreningens avelsråd.

Faderskapet ska vara känt. Besättningsarna i Genbanken ska vara anslutna till och friförklarade i *Maedi-Visna*-programmet. Avelsarbetet sker enbart med levande djur. Insamling av material till en frusen genbank är för närvarande inte aktuellt. De material som i dag finns lagrat i en frusen genbank under benämningen gutefär är i flera fall inte rasrena gutefär enligt GutefärAkademins avelsprogram.

Det finns tillräckligt många rasrena gutefär att bedriva avelsarbete med för att bevarandemålen ska kunna uppnås och en bred genetisk variation bevaras utan att man gör avkall på föreningens härstammingskrav. Förhoppningen är att föreningens genbank ska kunna utökas med fler besättningsarna.

Avelsråd och åtgärder för att begränsa inavelsökning

Föreningen har ett avelsråd som tillsätts av stämman och som beslutar i frågor som rör genbanken. I avelsarbetet strävar man efter bland annat att:

- a. Samma bagge ska inte vara far till för många livdjur. Gränsen för antal tillåtna avkommor ska utredas och fastställas under de närmaste åren.
- b. Så många tacklinjer som möjligt ska få bidra med avelsbaggar.
- c. Ha långa generationsintervaller. Lämplig rekommendation ska utredas och fastställas under de närmaste åren.
- d. Styra urvalet av livdjur så lite som möjligt. Val av livdjur bör kunna ske utan riktad selektion bland de äldre tackorna. Metoden för detta är inte fastställd.
- e. På sikt kunna ha fri parning och istället genom DNA-analys göra faderskapsbestämning av livdjur. Föreningen anser att gruppbetäckning är ett bra sätt att bevara tradition och avelskvalitet.
- f. Begränsa inavelsökningen genom att inte godkänna närmare släktskap än kusinparning.
- g. Lägsta ålder på bagge att börja användas i avel är 2,5 år då det går att avgöra eventuell horntrånghet.

Uppföljning och utvärdering av avelsprogrammet

Uppföljning av målen sker genom att:

- sammanställa årsrapporter.
- arrangera kurser i bevarandeavel
- besikta besättningsarna
- göra analyser i databasen för att ta fram uppgifter om släktskapsförhållanden så att de enskilda djurägarna får råd om val av baggar och tackor som avelsdjur samt för att inte förlora viktiga linjer.

Det går idag att granska förändringar i populationsutvecklingen och könsfördelningen och därmed att mäta förändringar. Rasrenhet garanteras genom genbanksanslutning och besättningsbesök kombinerat med fotodokumentation. Det kan mätas om det bara finns rasrena djur och det kan utvärderas om besättningsbesök och fotodokumentation ger tillräcklig information. När rapporteringen i årsrapporterna har finslipats bör man även kunna sammanställa uppgifter om till exempel lamm per tacka, vikt på slaktlamm etc. Speciellt viktigt är att systematisera förekomsten av eventuella defekter. Utvärdering handlar om defekterna ökar eller minskar, alternativt att metoden att verifiera defekter inte är effektiv.

Vad gäller fårens utseenden kommer data sammanställas ungefär vart tionde år med underlag från enkäter och fotodokumentation. Besättningsstorlek och hur djuren används ska dokumenteras och sammanställas på liknande sätt. Utvärdering av avelsprogrammet sker kontinuerligt.

